

Paulina Kramarz

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kollątaja w Krakowie

ZRÓŻNICOWANIE PRZESTRZENNE ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO POWIATÓW WOJEWÓDZTW PODKARPACKIEGO I MAŁOPOLSKIEGO O DUŻYM ROZDROBNIENIU AGRARNYM

SPATIAL DIVERSITY OF SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE DISTRICTS OF SUBCARPATHIAN AND LESSER POLAND VOIVODESHIPS WITH HIGH LAND FRAGMENTATION

Słowa kluczowe: rozwój społeczno-gospodarczy, rozdrobnienie agrarne

Key words: socio-economic development, agrarian structure

Abstrakt. Celem badań była ocena przestrzennego zróżnicowania rozwoju społeczno-gospodarczego powiatów województw charakteryzujących się dużym rozdrobnieniem agrarnym. Badania prowadzono łącznie w 40 powiatach województw podkarpackiego i małopolskiego. Badania wykazały, że do barier rozwoju społeczno-gospodarczego badanych województw należą w głównej mierze stan lokalnej gospodarki i jakość życia lokalnych społeczności. Układ przestrzennego zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego może sugerować istnienie oddziaływania uwarunkowań przyrodniczych na kierunki rozwoju w badanym obszarze.

Wstęp

Obszary rozdrobnione agrarnie (rozdrobnienie agrarne w Polsce jest uwarunkowane historycznie) mogą z jednej strony charakteryzować się niższym poziomem dochodów ludności zatrudnionej w rolnictwie i stanowić barierę rozwoju, z drugiej zaś, wymuszać różnicowanie gospodarki wiejskiej i poszukiwanie dodatkowych źródeł dochodu. Badania prowadzone przez IERiGŻ-BIP wykazały, że zmiany struktury obszarowej gospodarstw są determinowane lokalnymi uwarunkowaniami ekonomicznymi. Zmiany te uwidaczniają się w postępującym ubytku jednostek (gospodarstw) o niewielkim areale i zależą od czynników związanych z rozwojem społeczno-gospodarczym, takich jak chłonność rynku pracy, poziom infrastruktury, jakość kapitału ludzkiego [Sikorska 2013]. Jednym z podstawowych uwarunkowań rozwoju społeczno-gospodarczego są procesy demograficzne warunkujące przebieg zjawisk społecznych występujących na danym obszarze i kształtujące gospodarkę. Gęstość zaludnienia wskazuje na intensywność zagospodarowania terenu, a także na możliwości wyposażenia w urządzenia infrastrukturalne i usługi. Struktura wieku społeczeństwa wpływa na kształtowanie potrzeb społecznych i zachowań ekonomicznych [Brodziński 2011, Kupiec 1993]. Procesy migracyjne wykazują oddziaływanie na przebieg procesów demograficznych i społecznych. Zgodnie z prawami sformułowanymi przez E. Ravensteina migracje przebiegają etapami, w kierunku regionów o coraz wyższym poziomie rozwoju [Góry, Kaczmarczyk 2003]. Innym ważnym czynnikiem rozwoju społeczno-gospodarczego jest kapitał ludzki [Kupiec 1993, Brodziński 2011, Kowalewska 2012]. Możliwość wykorzystania zasobów ludzkich wiąże się z kształtowaniem warunków, stymulujących podejmowanie przez jednostki działalności społecznej i gospodarczej. Czynniki odnoszące się do zjawisk gospodarczych obejmują elementy związane z zaspokajaniem potrzeb ludności i działalności ponadlokalne (wpływające na atrakcyjność inwestycyjną, współpracę międzyregionalną). Tempo rozwoju gospodarczego zależy w głównej mierze od rozmiarów inwestycji [Kupiec 1993]. Istotny w ocenie poziomu zróżnicowania gospodarki jest stan lokalnej przedsiębiorczości, który sprzyja przemianom strukturalnym w rolnictwie, przemianom struktury społeczno-zawodowej, dywersyfikacji źródeł dochodów [Duczowska-Piasecka 2001].

Celem prowadzonych badań było rozpoznanie zróżnicowania przestrzennego rozwoju społeczno-gospodarczego w granicach województw charakteryzujących się podobnymi uwarunkowaniami środowiskowymi, historycznymi (obszary województw małopolskiego i podkarpackiego stanowiły część zaboru austriackiego) i specyfiką rolnictwa, wykazujących różnice poziomu rozwoju gospodarczego.

Materialy i metodyka badań

Administracyjny podział województwa małopolskiego wyróżnia 22 powiaty i 3 miasta na prawach powiatu zajmujące łączną powierzchnię 15 190 km². Na 1 km² przypada średnio 221 osób¹. Gęstość zaludnienia na obszarach wiejskich w województwie małopolskim jest największa w Polsce (127 os./km²). Województwo podkarpackie obejmuje 21 powiatów i 4 miasta na prawach powiatu rozciągających się na obszarze 17,8 tys. km². Gęstość zaludnienia jest znacząco niższa w porównaniu do małopolskiego i kształtuje się na poziomie 119 os./km² (na obszarach wiejskich 75 os./km²). Jednocześnie odsetek ludności zamieszkującej obszary wiejskie województwa podkarpackiego jest najwyższy w Polsce – udział populacji mieszkańców wsi w ogóle ludności w 2013 r. stanowił 58,6% (w małopolskim 51%). Saldo migracji wewnątrzwojewódzkich dla obszarów wiejskich obydwu jednostek było dodatnie, jednak w województwie małopolskim osiągnął prawie dwukrotnie wyższy poziom – 1,16‰ (podkarpackie 0,65‰). Saldo migracji międzywojewódzkich wskazuje na postępujący odpływ ludności z województwa podkarpackiego (-1,07‰) i odwrotną tendencję w województwie małopolskim (1,12‰). Struktura ludności według ekonomicznych grup wieku województw małopolskiego i podkarpackiego jest podobna. Odsetek ludności w wieku przedprodukcyjnym (do 17. roku życia) wynosił około 19%, ludności w wieku produkcyjnym 63%, ludności w wieku poprodukcyjnym ponad 17% [Bank Danych Lokalnych 2013]. Badane województwa charakteryzują się największym w Polsce rozdrobieniem agrarnym [Bożek, Bogocz 2012]. Średnia wielkość gospodarstwa rolnego w województwie małopolskim wynosiła 3,7 ha, w podkarpackim 4,3 ha [Bank Danych Lokalnych 2012]. Wartości PKB *per capita* w relacji do średniej w Unii Europejskiej (UE) w 2011 roku (42% w podkarpackim i 53% w małopolskim) wskazują na występowanie różnic poziomu rozwoju gospodarczego badanych województw [Eurostat 2011].

Na podstawie literatury przedmiotu [Brodziński 2011, Rosner 2007, Kupiec 1993] zaproponowano klasyfikację czynników rozwoju społeczno-gospodarczego do czterech komponentów rozwoju: procesy demograficzne, charakterystyka zasobów ludzkich, stan lokalnej gospodarki, jakość życia lokalnej społeczności. Badania prowadzono łącznie w 40 powiatach (miasta na prawach powiatu zostały wyłączone). Na etapie wstępnym do badań wybrano 36 cech diagnostycznych, przedstawionych w tabeli 1. Cechom diagnostycznym przyporządkowano wartości uśrednione z lat 2010-2012. W trakcie analizy do badań wyodrębniono statystycznie istotne czynniki.

Zmienne charakteryzujące się zbyt niskim poziomem zmienności, niewnoszące istotnych informacji i zmienne wysoce skorelowane zostały odrzucone [Brodziński 2011]. Miarą zmienności był współczynnik zmienności wyrażony wzorem [Brodziński 2011]:

$$V_j = \frac{S_j}{\bar{x}_j} \quad (j = 1, \dots, n) \quad (1)$$

gdzie

\bar{x}_j – wartość średnia j -tej cechy,

S_j – odchylenie standardowe j -tej cechy.

Jako krytyczna wartość współczynnika zmienności została uznana wartość 0,15. Na tym etapie odrzucono 8 cech oznaczony symbolami: x3, x9, x10, x11, x30, x31, x32, x33. Spośród zmien-

¹ Wszystkie prezentowane dane statystyczne charakteryzujące województwo małopolskie i podkarpackie pochodzą z bazy danych BDL Głównego Urzędu Statystycznego [2013].

Tabela 1. Wykaz czynników rozwoju społeczno-gospodarczego
 Table 1. List of the factors of social and economic development

Lp./ no.	Czynnik/Factor	Jedn./Unit
Procesy demograficzne (komponent I)/Demographic processes (component I)		
1	gęstość zaludnienia/average population density (x1)	os./km ² / person/km ²
2	wskaźnik urbanizacji/degree of urbanisation (x2)	%
3	wskaźnik feminizacji/feminisation (x3)	os./person
4	wskaźniki dynamiki demograficznej/population dynamics rate (x4)	
5	wskaźnik przyrostu naturalnego/natural population change (x5)	
6	wskaźnik umieralności niemowląt/infant mortality rate (x6)	‰
7	saldo migracji/migration rate (x7)	
Charakterystyka zasobów ludzkich (komponent II)/Human resources (component II)		
8	ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym/non-productive age population per 100 working age population (x8)	os./person
9	ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym/retirement age population per 100 working age population (x9)	
10	odsetek ludności w wieku przedprodukcyjnym/pre-working age population (x10)	%
11	odsetek ludności w wieku produkcyjnym/working age population (x11)	
12	odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym/retirement age population (x12)	
13	odsetek ludności z wykształceniem poniżej gimnazjalnego/under secondary school education percentage (x13)	
14	odsetek ludności z wykształceniem wyższym/higher education percentage (x14)	
Stan lokalnej gospodarki (komponent III)/State of the local economy (component III)		
15	odsetek zatrudnionych/employment rate (x15)	%
16	stopa bezrobocia rejestrowanego/unemployment rate (x16)	
17	liczba firm przypadająca na 1000 ludności/number of companies per 1000 population (x17)	1 gosp./ 1 farm
18	liczba podmiotów nowo-zarejestrowanych na 10 000 ludności/creation of new companies per 10 000 population (x18)	
19	liczba podmiotów wykreślonych z rejestru REGON na 10000 ludności/defunct companies per 10 000 population (x19)	
20	średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego/average size of agricultural holding (x20)	ha
21	udział wydatków majątkowych inwestycyjnych gmin i powiatów w wydatkach ogółem/capital investments rate (local government) (x21)	%
22	dochody własne na 1 mieszkańca w budżetach powiatów/own income per capita (districts budget) (x22)	zł/PLN
23	dochody własne na 1 mieszkańca w budżetach gmin/own income per capita (community budget) (x23)	1 gosp./ 1 farm
24	liczba podmiotów zatrudniających do 9 os. na 1000 ludności/companies per 1000 population (employing under 9 persons) (x24)	
25	liczba podmiotów zatrudniających od 10 do 49 os. na 1000 ludności/companies per 1000 population (employing 10-49 persons) (x25)	
26	liczba podmiotów zatrudniających od 50 do 249 os na 1000 ludności/companies per 1000 population (employing 50-249 persons) (x26)	
27	liczba podmiotów zatrudniających powyżej 250 os. na 1000 ludności/companies per 1000 population (employing more than 250 persons) (x27)	
Jakość życia lokalnej społeczności (komponent IV)/Quality of life (component IV)		
28	odsetek ludności korzystającej z instalacji wodociągowej/water-supply system availability (x28)	%
29	odsetek ludności korzystającej z instalacji kanalizacyjnej/sewery system availability (x29)	
30	powierzchnia użytkowa mieszkania na 1 os./usable space in residential per capita (x30)	m ²
31	przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w relacji do średniej krajowej/average monthly remuneration in % of the country average (x31)	%
32	zdawalność egzaminów w szkołach ponadgimnazjalnych/exam pass rate (upper secondary school) (x32)	
33	zdawalność egzaminów maturalnych w liceach ogólnokształcących/exam pass rate (high school) (x33)	
34	emisja zanieczyszczeń powietrza/air pollutant emissions (x34)	t/km ²
35	powierzchnia obszarów prawnie chronionych w powierzchni ogółem/protected area (% of total land area) (x35)	%
36	powierzchnia dzikich wysypisk śmieci na 100 km ² /dumping ground area per 100 km ² (x36)	km ²

Źródło: opracowanie własne
 Source: own study

nych spełniających wyznaczone kryterium zmienności zostały wyeliminowane te, dla których współczynnik korelacji osiągnął wartość wyższą od jego wartości krytycznej wyznaczonej na poziomie 0,5 [Brodziński 2011], co pozwoliło na wyłonienie 12 istotnych statystycznie zmiennych, oznaczonych symbolami: x6, x7, x8, x13, x15, x16, x17, x20, x21, x28, x34, x36. Przekształcenie zmiennych w porównywalne miary umożliwiła ich standaryzacja [Adamowicz, Janulewicz 2012] dokonana za pomocą wzoru [Adamowicz, Janulewicz 2012, Brodziński 2011, Rosner 2007]:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}_j}{S_j} \quad (i = 1, \dots, n, j = 1, \dots, m) \quad (2)$$

Dla zmiennych będących destymulantami standaryzowane wartości zostały wyznaczone według wzoru:

$$z_{ij} = \left(\frac{x_{ij} - \bar{x}_j}{S_j} \right)^{(-1)} \quad (3)$$

Wartości syntetycznego wskaźnika rozwoju społeczno-gospodarczego badanych powiatów wyznaczone za pomocą metody sum standaryzowanych wyrażonej wzorem [Brodziński 2011]:

$$W_i = \sum_{i=1}^p z_{ip} \quad (i = 1, 2, \dots, p) \quad (4)$$

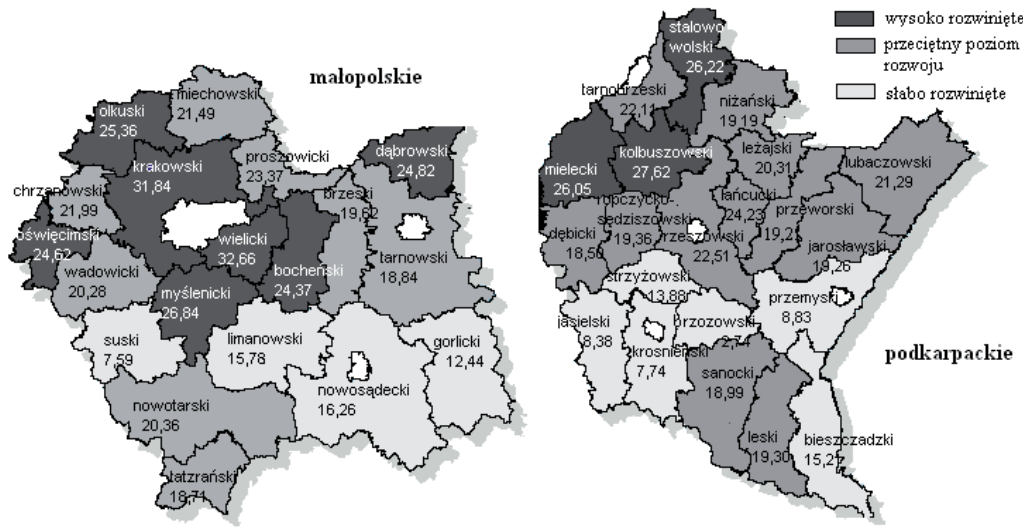
Wyniki badań

Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego powiatów województw małopolskiego i podkarpackiego wykazywał zróżnicowanie. Syntetyczny wskaźnik przyjmował wartości od 2,74 w powiecie brzozowskim (podkarpackie) do 32,66 w powiecie wielickim (małopolskie). Badane jednostki podzielono na cztery grupy za pomocą kwartyli wyznaczonych na poziomach: Q1 = 17,94, Q2 = 19,95, Q3 = 24,26 oraz Q4 = 32,66 (wartość maksymalna). Na tej podstawie badane jednostki zaklasyfikowano pod względem poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego w następujący sposób:

- powiaty wysoko rozwinięte, dla których wartości wskaźnika były wyższe lub równe poziomowi Q3 = 24,26;
- powiaty na przeciętnym poziomie rozwoju, dla których wskaźnik przyjmował wartości niższe od Q3 = 24,26 i wyższe lub równe Q1 = 17,94;
- powiaty o niskim poziomie rozwoju dla wartości wskaźnika niższych od Q1 = 17,94.

Zróżnicowanie przestrzenne rozwoju społeczno-gospodarczego badanych powiatów przedstawiono na rysunku 1. Do grupy 10 powiatów o najwyższym wskaźniku rozwoju społeczno-gospodarczego należy 7 powiatów leżących w województwie małopolskim i tylko 3 w województwie podkarpackim. W przypadku województwa małopolskiego jednostki najwyżej rozwinięte tworzyły skupisko wokół odgrywającego istotną rolę dla rozwoju gospodarki regionu Krakowa. Jednostki charakteryzujące się najniższymi wartościami wskaźnika rozwoju społeczno-gospodarczego zajmowały południowe części województw. Wyjątkami były powiaty tatrzański i nowotarski, a także leski i sanocki zlokalizowane na najdalej wysuniętych na południe krańcach. W toku analizy poszczególnych komponentów rozwoju społeczno-gospodarczego wyznaczono wartości reprezentujących je wskaźników dla każdego z powiatów z postępującym w analogiczny sposób jak przy konstrukcji wskaźnika rozwoju społeczno-gospodarczego.

Do powiatów o najlepszych cechach demograficznych (komponent I) należą powiaty krakowski i wielicki. W przypadku powiatów krakowskiego i wielickiego dużą rolę w kształtowaniu struktury demograficznej odgrywało dodatnie, najwyższe w badanych jednostkach saldo migracji na poziomie odpowiednio 9,15% i 11,69%. Obszary o najmniej korzystnych cechach demograficznych (powiaty leżajski i lubaczowski) charakteryzowało ujemne saldo migracji (-1,96% i -3,52%), a także najwyższy w badanym obszarze wskaźnik umieralności niemowląt notowany na poziomie 7,6% i 8,20%. Pod względem charakterystyki zasobów ludzkich (komponent II) najkorzystniejsza sytuacja występowała w powiatach nowosądeckim i bocheńskim, natomiast

Rysunek 1. Zróźnicowanie przestrzenne rozwoju społeczno-gospodarczego powiatów województw małopolskiego i podkarpackiego w latach 2010-2012

Figure 1. Spatial diversity of social and economic development of the districts of Lesser Poland and Subcarpathian Provinces in the years 2010-2012

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

najmniej korzystna w tatrzańskim, w którym odsetek ludności z wykształceniem poniżej gimnazjalnego był najwyższy spośród badanych jednostek i oscylował w granicach 20%. Obszary przodujące pod względem stanu gospodarki lokalnej (komponent III) to powiaty nowotarski i myślenicki wyróżniające się wysokim udziałem wydatków inwestycyjnych w budżetach samorządowych kształtujących się na poziomie 27% i 30%. Najtrudniejsza sytuacja ekonomiczna występowała w powiatach krośnińskim i przemyskim, należących jednocześnie do grupy jednostek o najniższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego. Na podstawie wyznaczonych dla poszczególnych komponentów mierników powiatom cechującym się niskim poziomem rozwoju nadano rangi (tab. 2). Dominowały te należące do grupy 25% najniższych spośród wszystkich badanych jednostek. Problemowe dziedziny stanowiły stan lokalnej gospodarki oraz jakość życia lokalnej społeczności.

Tabela 2. Jednostki o niskim poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego – klasyfikacja według komponentów rozwoju społeczno-gospodarczego.

Table 2. Units with low level of social and economic development – classification acc. to components of social and economic development

Powiat/ District	Komponent/ Component			
	I	II	III	IV
	ranga/rank (1-40)			
Nowosadecki	6	1	18	35
Limanowski	15	6	14	36
Bieszczadzki	33	34	21	25
Strzyżowski	21	23	32	29
Gorlicki	38	18	6	39
Przemyski	19	27	40	32
Jasielski	18	24	38	34
Krośniński	28	14	39	37
Suski	17	31	29	38
Brzozowski	25	30	37	40

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

Wnioski

1. Układ przestrzennego zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego badanych powiatów może sugerować istnienie oddziaływania uwarunkowań przyrodniczych na uwarunkowania rozwoju społecznego i ekonomicznego.
2. Analiza czynników rozwoju społeczno-gospodarczego wykazała, że dziedzinami mogącymi stanowić barierę rozwoju społeczno-gospodarczego w badanych województwach były stan lokalnej gospodarki i jakość życia lokalnej społeczności.
3. Korzystne warunki rozwoju w badanym regionie zapewnia sąsiedztwo rozwiniętego gospodarczo miasta Krakowa. Wartości wskaźnika rozwoju społeczno-gospodarczego nie wykazywały związków z poziomem urbanizacji badanych obszarów (wsp. korelacji 0,3).

Literatura

- Adamowicz M., Janulewicz P. 2012: *Wykorzystanie metod wielowymiarowych w określeniu pozycji konkurencyjnej gminy na przykładzie województwa lubelskiego*, [w:] B. Borkowski, K. Kukula (red.), *Metody ilościowe w badaniach ekonomicznych*, Warszawa.
- Bank Danych Lokalnych. 2010-2013: GUS, <http://stat.gov.pl>.
- Bożek J., Bogocz D. 2012: *Przestrzenne zróżnicowanie struktury agrarnej województw w ujęciu dynamicznym*, Zesz. Nauk. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie, nr 1/20.
- Brodziński Z. 2011: *Stymulowanie rozwoju obszarów wiejskich na poziomie lokalnym na przykładzie gmin województwa warmińsko-mazurskiego*, Wyd. SGGW, Warszawa.
- Duczowska-Piasecka M. 2001: *Zarządzanie rozwojem w skali lokalnej i regionalnej – budowa strategii*, [w:] M. Duczowska-Piasecka (red.), *Strategie rozwoju obszarów wiejskich – zarządzanie projektami Unii Europejskiej*, Centrum Rozwoju Obszarów Wiejskich Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Eurostat. Statistics by theme, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>, dostęp 10.07.2013.
- Górny A., Kaczmarczyk P. 2003: *Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych*, Instytut Studiów Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Kowalewska M.D. 2012: *Wybrane determinanty kształtowania się kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich*, [w:] *Społeczno-ekonomiczne determinanty rozwoju obszarów wiejskich*, Wyd. SGGW, Warszawa.
- Kupiec L. 1993: *Rozwój społeczno-gospodarczy*, Dział Wydawnictw Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, Białystok.
- Rosner A. 2007: *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Sikorska A.M. 2013: *Przemiany w strukturze agrarnej indywidualnych gospodarstw rolnych. Projekt badawczy*, IERiGŻ-PIB, Warszawa.

Summary

The aim of research was to assess spatial diversity of social and economic development of the districts of Lesser Poland and Subcarpathian Voivodeship, characterized by the highest land fragmentation in Poland. The studies showed that barriers of social and economic development of the examined Voivodeships are mainly condition of local economy and quality of life of the local communities. Structure of spatial diversity of social and economic development can suggest the existence of impact of natural conditions on the directions of development of area of research.

Adres do korespondencji
mgr inż. Paulina Kramarz
Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie
Zakład Rozwoju Obszarów Wiejskich i Doradztwa
al. Mickiewicza 21, 31-120 Kraków
e-mail: p-kramarz@wp.pl